

Раде Војводић

Кад саучесник сведочи

(повод је био: књига Марка Ристића:
„СВЕДОК или саучесник“)

Опет је и ова књига Марка Ристића, као и остале, у знаку његовине и под његовим печатом. Сведок који је саучесник. Или, још одређеније: Кад саучесник сведочи; има шта и да каже. Има и терета некога на његовим плећима док о саучесништву говори. Показује, затим, и ова књига, у екстази чак, колико је последњих година њен аутор припадао текућем дневном реду такозване ангажоване литературе, која је следила, често непогрешиво, текућу дневну политичку мисију. Па се, можда не баш лепо — показа и то: да је наша књижевност, опет, готово роб и показатељ друштвеног стасања и превирања, а не ЧИН ВИДОВИТОГ — који напред стреми, и који, покушавајући да на нов начин мисли, предвиђа будуће дане, бар будућу књижевничку удесност и пут. Није се, међутим, писац и мислилац и публицистички стратег Марко Ристић одвајао од своје, себи верне, доследности: па је издржао, тврдоглаво, и овога пута, да остане оно што је: и од 1961. до 1969. — да повишеном температуром у реченицама — испишује сјај и удес текућега нашега живота, било кад пише о катастрофалним поплавама на Косову и у Македонији, било кад цитира политичаре, крупније, или кад и оне ситније, не вечне мислим, за вечност скицира. То јест, кад уве личава писац Ристић оно што су мали политичари казали на некој од анонимних седница, оних седница, да се исправим, које су брзо заборављене и од самих саучесника. А ветар — ипак не престаје! То јест вихор класне борбе, то јест, Ристић би напоменуо: ветар објективне стварности!

Мислим да је лепо што Ристић казао: ветар објективне стварности, онај што разноси, што носи, што засипа, што

одводи, што нестаје, уз вихор не више класне борбе, него само обичнога свакодневнога не класног ипак протицања. И субјективног, на жалост. Јер, тај опет објективни ветар, уз године које минуше, избриса и трагове им, па и трагове толиких записа и мисли, текућих, свакодневно ангажованих, намерно тенденциозних, тужно невечних.

Био је април 1961., кад је Ристић написао есеј „После тридесет година“. Ту вокацију, тај талас литературе која се рве са оним фамозним ветром објективне стварности — то се може, слободно, поздравити. То су бољи тренуци Ристићевога књижевнога дара и стваралачкога чина. Не могу се, опет, поздравити они други тренуци: оно што Ристић мисли и за шта се, углавном, залаже. Два су сад ту проблемчића — лепо је оно како пише, кад пише, како се температурно залаже — али није лепо, већ је превазиђено и посве застарело оно — како мисли, зашта се залаже —! Могу ли сад да се споје та два бескомпромиса у компромис? Има увек у двосмислености нечега сумњивога, али ту има и неке чудне лепоте. Могу ли да неку двосмисленост откријем у томе и таквоме Ристићу? Да, на пример, оно како он пише — буде јаче, стваралачкије, па да да ОНО о чему пише, зашта се залаже, потисне у други план! Чиме би добио само писац, али не и дело. Ипак, дело остаје ако остаје, иза судбине писца. Онда, дакле, нешто о томе делу. О ономе шта Ристић хоће, шта брани, чему служи. А не о ономе како то чини, колико, с каквим резултатима. Јер — лепо то он чини, пластично, узбудљиво, уз сугестиван стваралачки чин. Али, има ли чина (не чини) у ономе што брани и шта заступа? Па, хајдемо к тому.

Тврдећи, како и он, они, надреалисти, прихватају поезију као и Новалис као „апсолутну стварност“, Марко Ристић крајњи циљ види овако: „онај свесно релативни МОРАЛНИ И СОЦИЈАЛНИ СМИСАО ПОЕЗИЈЕ који је дубоко, суштствено РЕВОЛУЦИОНАРАН“. Пре свега, нимало случајно, само у овом делу реченице, курзивом су написана ова значења: морални и социјални смисао поезије, па — револуционаран! Ту је крај Ристићевога ангажмана: оно да је судбина песничкога трајања и облика у моралном и социјалном смислу, из чега проистиче и потеска револуционарност. Што уопште није новост, што није ни модерно тумачење, већ превазиђено, соцреалистично, зарђало већ. Могло би се казати, ма колико то лицемерно звучало — да је то ждановистичка доктрина, мртва већ и тупа одавно, одболована. Али се мени Ристић свиђа због тога што не уме на се заустави ту — где је изабрао циљ, па да чека као за бусијом, као да других глади нема, као да других љубави нема. Предност је Ристићева баш у томе — што уме другу љубав да изабере, и већ другу глад да отпочне — одмах иза таквих, одређених ЦИЉЕВА, до којих је, успут али и тенденциозно, дошао. То чини овако: чим је закључио шта је циљ поезије као апсолутне стварности, чим је показао како дубоко и идејно верује као је морални и социјални смисао поезије у ствари и суштствено револу-

ционаран, кажем, Ристић ту не ставља тачку, не предаје вечности тај став, то тврђење, тај закључак. Само што узме нови ред, па есеј, па своју изузетну вокацију усмерава другачије: „А ветар није престајао. Страшан и диван, ветар постојања људске врсте, ветар објективне стварности, ветар историје, вихор класне борбе, неумитан, који односи и бехар немара и обмане театралног субјекта, који разноси и брише и мир и немир усамљеника. Што остаје, шта опстаје после тог циклона? Нисам се знао тако непостојаним, тако нестварним“. У томе ја видим посебност Ристићеву у нашој књижевности, значајну његову улогу и предност. Оно што има и у бољих есејиста Француза, али чега у нас није било од ових Маркових текстова. Ових између два рата, многих, па и ових, данас, у којима сведочећи — ипак — исписује и лепе есејистичке вертикале. Такав је и у томе је знаку есеј „После тридесет и три године“. Па, и кад Ристић брани превазиђене неке догме, кад заступа нека соцреалистичка тумачења и путеве - ипак засветле од судни тренуци осебујних есејистичких скретања ван линије, у која се може веровати. Која се могу волети и ценити. То је оно најбоље у Марка Ристића. То више није ни закон игре, ни закон игре, ни поплава песничких наноса, који почну да се сливају у неки чудесни ток, чим ветар, сад би рекао - субјективне стварности, преузме власт у своје руке, па надјача онај опаки ветар објективне стварности. Тако се и може схватити, да на крају тога текста, Ристић поверује, као готово и јунаци Фјодора Михаиловича: „Сада се зна да је за човека све могућно“. Што је и лепо - кад се то једном зна!

Отварајући бескрајно раскриљену ноћ, њене сенке и средишта, трагајући за поетским струнама у човеку, кога затамничавају херметично оклопљене чауре, Марко је Ристић ипак прихватио побуну као веру у човека, што је ван конкретних компромиса. Што је и пут ослобађања песничке мисије и чина.

Затим, међутим, по ко зна који пут у својој књижевној каријери Марко Ристић одлучује да припаше кецељу хроничара. Ту он више није овај из текста о коме сад говорим. Сада је то опет онај стари па и кад је нови - увек у нечему исти, увек поновљени, онај који је опрезан, који поштује одређене каноне политичких мишљења и одређивања, онај који зна - колико се може и када отићи мало даље од моралнога смисла поезије, где је и револуционарна суштственост. Што је политичка већ, а не књижевна фраза. Сада се може поставити једно мало питање. То јест, ја док ово куцам - помишљам, одједном: зашто Марко Ристић, док пише дневник за данас, 16. маја 1961. године, па говори о пристрасности и произвољности, осећа потребу да каже, то јест цитира Williama Blaka, како је Опрезност богата и ружна стара фрајла којој се неспособност

удвара! Тако Блејк, па се завршава знак навода и тај цитат, па почиње нов пасус, па онда већ Марко каже: „Пашем, дакле, неопрезно, још једном више, кецељу хроничара“. Мени засмета - не та његова кецеља хроничара, коју знам да он воли што паше, али ово ми се чудно учини, реч само једна: — Неопрезно! У претходној реченици, он је казao како је опрезно... па оно даље... па сад већ унапред се брани, па неопрезност помиње, и хоће, али му она не пристаје. Све оно што даље каже, што пише даље, док сведочи, то јест док саучествује, Марко Ристић уз пуну опрезност! Што се мени не свиђа. Иако, наравно, морам да прихватим ту тужну нужност - како то није важно за друге, за многе, то баш - да ли се мени нешто свиђа или не свиђа. Али, шта могу? То су сад рукавци треће мисли, која неће у један ток. Па, час само што прође, а опрезност се јавља и у овим мислима, које записујем. Ја је нећу, као што ни кецељу хроничара нећу. Нека се други њоме укршавају.

Одмах да кажем, шта ми још смета, док читам ове записе, овај дневник, ово Опрезно забрањује неопрезности. У ствари, опрезности. Смета ми, ето, што Марко Ристић цитира француске писце, слуша Радио - Париз, узбуђује се због државног удара француских генерала, због Алжира, због Де Гола, затим. То је занимљиво, то је дражесно да га и то узбуђује, али ови би записи, ове би ОПРЕЗНОСТИ његове биле дубље, озбиљније, мушкије и стваралачкије, да не кажем трагичније - да је мислилац и књижевник Ристић ЗАПИСИВАО да је тих дана слушао и Радио - Београд, и оно што се у нас збиваше, да је, кад је већ опацао кецељу хроничара - био то и овде, сада и овде, како он каже. Ах, шта значи брзина! Већ на следећим страницама - Ристић послушује баш Радио - Београд, емисије „Фантастичне приче науке и маште“. Баш изврсно.

Кад Гари Купер умире Марко Ристић се списатељски осећа меланхолично, нагнут увенулим цветовима, далим. Али зна да каже, како је Беч град валцера, кад помиње да се у њему састају Кенеди и Хрушчов. Па, истога дана у ситоме пасусу, кратко записује, како Фидел Кастро нуди заробљенике у замену за тракторе. У чему има дражи и лепоте, што Ристића учини симпатичним, неизбежним, за нашу средину драгим, пожељним. Иако се држи опрезности, иако зна стазу којом иде... али оно што он пише, понекад се осети и као млади ветар у пролеће, још у марту, кад наиђе, па кад некога буди, некога узбуди... Може некога и дазалуди. Што је већ мрачније од кише, оне музикалне и озонске, наркотичне па одмарајуће, коју воли Ристић, али кога забрњавају злодела кишина: те поплаве по Косову и Македонији. Има та киша чудесну мелодију, коју писац зна само од некога кога воли, па је и сад чује: »Madame la Pluie, grande dame qui s'ennuie«... Киша за сећа на Бретонов текст, па се тако изатка чудесна могућност да писац иде даље, да се литературом забави... онда оне упадице, она свесност и опрезност: шта ће јадни на-

род од тих поплава - изгубе се у лавиринтима реченица, иза којих се крију и труло лишће и Шекспирова будала из „Богојављенске ноћи“.

*

„Боже мој: јаву знам, али шта ће бити са сновићањем! понављај сад неке Расткове стихове, које и Ристић воли да чује. Не знам баш да ли тако звуче, али се мени тако свићају. Оно - шта ће бити са сновићањем, или шта би са сновићањем, или шта је било... Лепо је како год се окрене!

Јесте, боже мој, кажем - Марко Ристић јаву зна, али шта би са сновићањем? Изостало је. Често му изостаје. Често му недостаје! Марко, као и сваки прави марксиста не воли кад се помиње Бог, али шта ја ту могу. Мени се овога часа свићају ти стихови Растка Петровића, па и оно - ако је он у њима био озбиљно узео Бога. Ако се и ругао њиме Растко, па испао напредан и свестан као неки његови другови маркнисти, свеједно је: стихови су лепо, пунни, тотални, опијајући, достојанствени, трагични, узбудљиви, мушки!

Ах, рекао би Душан Матић, нек теку реке, нек носе шта носе. Нек теку, па добро. Окрећем страницу и ја. Ево нас у данашњем тренутку света и савремене цивилизације, у узбуђујућем жаргону новинских и радио апарата: бомбе, терористи, експлозије. Бомба са пластиком експлодирала у редакцији листа France Observateur. Сартр напада тероризам „ултраша“. Кенеди послао полицији у Алабаму. Генерална проба „Открића“, сценског приказа првог дела романа Деобе Добрице Ђосића. Да, као и Гете, Марко Ристић пише целокупна своја дела, то јест свој дневник. Али, изненада, као да више нема кише.

Време, међутим, пролази. Асоцијације се рећају. Од њих се већ гради пут ка облику. Тај је пут кривудава, али пун лепоте, пре него Ристић дође до крајњег циља, пре него обележи оно што жели - као тенденциозно, као закључак, као далеку мету. Пише, Ристић, „У славу пролазности, то јест постојања“, и верује у божанско јемство да је немогућно све што је непредвиђено, све што је неочекивано, неразумно, непојмљиво, демонско. То га већ јемство утврђује да и даље припада свету Опрезности, у којој је огрезао, док овај дневник пише. Начас се само он удали, као да случајно залута, као да га поведе нешто од онога младога ваздуха и духа - који је могао Ристић да осети док је друговао са великим Растком Петровићем, па га то наведе и поведе некуд изван опрезности, некуд у непредвидљиво, некуд у оно неразумно, оно неочекивано, оно демонско - па се онда поверује, тих тренутака, и у изузетне квалитете таквога писања, и у изузетну даровитост и очарања есејистичких могућности аутора „Без мере“. Али, ах, начас само то бива. То су као две супротности: присуство Растково у Марковим књижевним прекупацијама и оно друго: трајање савремености, политички и ангажовани тре

По
ве
ља

нутак њен у овом дневнику. Па, преовлађује, у закључку, у циљу, у опредељивању, ова друга страна, то јест домаћи мир назначен у опрезности, док Марко Ристић благосиља или само обележава или само потенцира политичку мисао наших дана и друштвене циљеве наше савремености, односно оних који је усмеравају. Мени би се више свиђало да је обратна. Да, наиме, Ристић може и да је слободан толико - па да се приволи ономе првome царству, то јест ономе свету за који је могао да осети како постоји тек онда када је друговао са Растком. Данас, када се приволи томе свету - то су одјеци растковскога певања и мишљења. Али такве неопрезности Марко Ристић, ипак, опрезно бележи у својем дневнику.

Ја сам се већ једном био определио - за оно неочекивано, за непредвиђено, за демонско у литератури. Једном, па онда увек после тога. Јер у непредвиђеноме, у неочекиваноме - има изненађења, има нечега новoga, неке густе лепоте непознатoga, некога блага изузетнога. У демонскомe већ има нашега двојника, онога забрањенога вођа, па то као сан буде, то плавило што неком бескрају отичесто, јаче, чудесније, стваралачкије - од наше свакидашње личности - која се поводи по неким законима и шаблонима неписаних и писаних обавеза друштва. Зато ми се не свиђа када Ристић избегава то Неочекивано, то Непредвиђено, то Демонско. Мало му тога дође из оних густих плавила и неукротивих таласа бескраја Растка Петровића, па то као сан буде, то плавило што неком бескрају отиче... али се Ристић одриче тога - као Илузије фатаморгане. Јер он осећа потребу као да МОРА, док сведочи, да сачуствује! Саучествујући - он служи својим текстовима и текућој кампањи и ангажованој сезонској клими, коју подупире а о чијој пролазности не размишља.

Иако, темпераментно, воли да исписује реченице у Славу пролазности, помињући политику и крај одра, и конгрес књижевника у Сарајеву и Београдску конференцију шефова држава и влада ванблоковских земаља. Тако пише у славу и хвалу пролазности - Ристић мора да подржи такву једну конференцију, да јој, као писац, удахне мало и литерарног сна, да јој честита срећнију будућност. Што он чини!

Када пише, једном изван датума, о теми: Дијалектика зрна пшеничног - Фонетика - Лаза Лазаревић - Снови - Рибе, Марко Ристић цитира и познате реченице из Јеванђеља по Јовану, о зрну пшеничном кад падне на земљу, па не умре већ много рода роди. Али мене, овде, више занима други цитат из тога Јеванђеља, оно: „Који љуби душу своју изгубиће је, а ко мрзи на душу своју на овоме свијету, сачуваће је за живот вечни“. Каже, даље, Ристић како су ове реченице, овај став - био свакако пресудан за Достојевскога! Мислим да су такве „дијалектичке спира-

ле“ производње и да су и смешне, застареле па и од површности - труњаве! Поповска је то већ, или оних са друге стране - антипопова то јест ортодоксних марксиста - варијанга то - да је Достојевски хришћанством, јеванђељем, оним реченицама био обузет занавек, био опседнут, па из њих ишћикао, њима живео и помоћу њих своје дело створио. Они који га мање знају и мало тако папагајски причају. Не знају они чак ни оно његово, карактеристично: о томе како се мења живот и услови у којима је, па се мења и човек, па и мишљења његова са тим. Нису добро проучили раног Достојевскога, који се био обавио првеном бојом, револуционарном, па на робији - био видео друго био завирио у душу човекову, био људску душу открио, па се револуционарства свакога заувек одрекао... душу људску тамо је нашао а не у Јеванђељу. Можда му је помогло, можда му је неке трагове показало, док се колебао, док је осећао потребу да пише: како се чудно мењао у новим условима и како су му туђа постала његова гледања на свет, његов револуционарни ангажман, пре него је био осетио пустош човека у Сибирији...

Више лежи Марку Ристићу када се остави „дијалектичких спирала митскога крвотока“ па пређе на „на неке ситне, домаће ПОСЛОВЕ“. Његова потреба, готово за писца мало и неприродна у толикој мери, да саучествује, ипак, преовладава. Чиме се литература понижава.

Део ове књиге, преко стотину страница, то су разни одговори на анкете, интервјуи, питања и одговори дакле, у познатом стилу Марка Ристића. Тај део књиге мање ме занима. Ту су поновљени ставови, мишљења, осећања, ОИРЕЗНОСТИ Ристићеве. Издваја се затим текст „Од галактичке сањарије до једне дивљине духа (или обрнуто). Ту има и неопрезности и лепоте и књижевног твораштва. Ја ћу, овде, цитирати неке реченице, због лепоте онога што кажу и како кажу, за оне који их можда не знају, а које је Растко Петровић написао у „Пробуђеној свести“ а овде су забележене: оно познато, ако је човек звер чије су чељусти разјапљене према бескрајности. „Отуд, за разлику од обичних зверова, он је незадовољан. Узроке његових обољења, треба тражити не у његовој прошлости већ на једној правој линији између њега и безграничног: тамо их отклањати. Тако је свако његово чуло одређено за примање утисака удвојено, поред оријентације, и функцијом: за стварање, на томе месту, целог бића Недогледу“. Ристић цитира, затим, и Малдорора: „Ја, као пси, осећам потребу за бескрајем. Не могу, не могу да задовољим ту потребу... Син сам човека и жене, како су ми рекли. То ме чуди... мислио сам да сам нешто више“. Толико од два велика песника. Ах, али од Ристића шта?

Запажени су текстови „После смрти Милана Дединца и Андре Бретона“. Ту је и удес и плануће и онај

»l'homme qui marche«. Ја бих рекао да човек који маршује није слободан. У колони, са другима, опседнут је. Док корача, али уз друге, нема себе. Док корача, у било ком такту, већ предвиђеном, не може бити слободан.

Пуни су то текстови, те реченице - о Дединцу, о Бретону, о минулом добу. Има слободе неке у томе казивању. Има лепоте у томе чину. Тај текст, тај и такав Ристић, био би пунији, трагичнији, вечнији ипак, када би, док сада пише ово, унео у своје мишљење и мало самозатаје, мало дозе ироничних валера, мало духа ругајућег. Сетих се, овога тренутка, једног доброг текста Јована Христића, (објављеног у Летопису матице српске), а поводом поновног читања надреалистичких текстова, то јест ово: После четрдесет година. Из садашњег угла гледана Бретонова објава надреализма. Мало таквога гледања као да недостаје Марку Ристићу.

Рекао је био неко, можда, да би Марка Ристића требало измислити, ако га нема. Рекао бих - ако га није било! Заиста, пуно је значио у нашој литератури, пуно значи и сада. Био јој је нужан један овакав Ристић. Унео је пуно ведрине, неопрезности и у опрезности. Ако није, могао да крочи оном стазом која нуди Неочекивано, Непредвиђено, - он је бар писце са те стазе - благословено дочекивао, волео, пратио, следио њихову унутрашњу идеју водиљу, њихов бескрај. Што показује случај Растка Петровића.